

A MAGYAR POZITIVISTA JOGBÖLCSELET BÍRÁLATA*

SZABÓ IMRE levelező tag

I.

A magyar jogtudomány keresi haladó hagyományait: igyekszik a múlt magyar jogtudományában feltárni a haladó tudományos irányokat és felfedezni azokat a tudósokat, akiknek működéséből példát meríthet, biztatást kaphat az igazi tudományosságért való következetes küzdelemhez, a haza törhetetlen szeretetéhez, a haladás ügyének eltökélt és hajthatatlan szolgálatához. E kutatás során egyes tudományos irányokban, vagy egyes jogtudósok munkásságában gyakran haladó hagyományok helyett csak haladó elemeket, haladó vonásokat találunk, amelyekre azonban szintén fel kell figyelniünk. Miközben feldolgozzuk a magyar jogtudomány történetének egy-egy fejezetét, találkozunk a jogtudományi múlt egy-egy szakaszának vagy részletének olyan, már-már beidegződött, általánosan elfogadott megítélésével is, amely szinte megdönthetetlen előítéletként bevonult jogtudományunk történetébe s amelyet most, e tudomány történetének újraértékelésénél fel kell számolnunk.

Mindezek állanak a magyar jogtudománynak s ezen belül a magyar jogbölcseletnek arra a szakaszára, amelyet pozitivista jogbölcseletként jelölünk meg. A múlt század két utolsó és e század első évtizedének magyar jogbölcseletét is újra kell értékelniünk, s ennek során emancipálnunk kell magunkat sok helytelen ítélet hatása alól. Jogbölcseletünknek ez a szakasza nagyjából úgy élt tudatunkban, mint a magyar jogbölcseletnek haladó hagyományokat rejtő fejezete, — holott a közelebbi vizsgálat legfeljebb egyes haladó vonásokat és elemeket tár fel a pozitivista jogbölcseletben és egyes képviselőiben. Jogbölcseletünknek ezt az irányát eddig általában úgy fogtuk fel, mint a szocialista

* A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1952. október 27.-én tartott felolvasó ülésén elhangzott előadás.

A magyar pozitivista jogbölcselet legjellegzetesebb alakjának, Pikler Gyulának elméletét és működését »Pikler Gyula állam- és jogbölcseletek« című tanulmányomban (Filozófiai Évkönyv, 1952.) igyekeztem ismertetni és értékelni. A most közölt előadás természetesen Piklernek és korának jellemzésénél ugyanarra az anyagra támaszkodik, mint az említett tanulmány és megismétli az abban foglalt megállapításokat. Az előadás mindössze kiegészíti az említett tanulmány anyagát a magyar burzsoá jogbölcselet többi képviselőire és a magyar burzsoá jogbölcselet egészére vonatkozó megállapításokkal.

jogtudomány óvatos előfutárját, mint a szocialista jogtudomány alap gondolatainak megpendítőjét; azt hittük, hogy ez az irány valamiképen több, »tudományosabb«, mint a klasszikus kapitalizmus tudománya általában; a kapitalizmus egyes másodrangú intézményeinek óvatos bírálatában hajlamosak voltunk haladást, előremutatást látni. Nem vettük észre, hogy az egyes társadalmi, állami és jogi kérdések megoldására a pozitivista jogbölcselők által tett javaslatok általában az imperializmust szolgáló javaslatok. Nem tűnt fel nekünk, hogy e pozitivista felfogásnak bizonyos jellegzetes elemei megtalálhatók a különböző reakciós, újkantiánus jogbölcséleti irányokban, többek között a Horthy-korszak jogbölcséletében is. Nem fogadtuk meg Lenin intelmét: elfeledtük, hogy amiként nem hihetünk a filozófia vagy a politikai gazdaságtan burzsoá professzorai általános elméleteinek, ugyanúgy nem szabad hinnünk a burzsoá jogbölcselők elméleteinek sem.

Meg kell mondani, hogy a pozitivista jogtudomány helyes megítélésének szempontjaira, mint a jogtudomány annyi más alapvető kérdésére is, a szovjet jogtudomány hívta fel figyelmünket. A szovjet jogtudomány s elsősorban Visinszkij — egyebek közt éppen legutóbb magyarul is megjelent művében — nemcsak a büntetőjogra, hanem a jogbölcséletre is kiterjedő érvénnyel kimutatta, hogy a pozitívizmus, amelyet a burzsoázia sokunkkal haladó iránynak láttatott, lényegében nem más, mint kezdetben az imperializmus tudományos előfutárja, majd pedig annak egyik jellegzetes ideológiai kifejeződése s a pozitivisták által egyes burzsoá intézmények felett gyakorolt kritika végeredményben csak azt a célt szolgálja, hogy a burzsoázia megtagadhassa a gyakorlatba amúgy sem átvitt elveinek egyikét-másikát. S ha tekintettel a magyar társadalmi fejlődés sajátosságára, a bizonyos fokú elmaradottságra, a jelentős feudális maradványokra, a burzsoázia egy részének küzdelmére e feudális maradványok ellen, — ha mindezekre tekintettel a pozitívizmus egy meghatározott szakaszában és irányában, a magyar pozitivista jogbölcséletben ezeken felül egyéb elemeket is találunk, e jogbölcsélet alapiránya, tudományos álláspontja a lényegét tekintve nem más, mint az európai burzsoá-pozitivisták irány magyarországi megfelelője, nem más, mint a filozófiai idealizmus egy válfaja, állam- és jogelméleti kifejeződése — nem más, mint a burzsoáziának a munkásosztály és forradalmi elmélete, a történelmi materializmus leküzdését szolgáló eszköze.

Mindezekből adódik, hogy a pozitivista magyar jogbölcsélet bírálata egyenesen kötelességünk, eleve adódó feladatunkká vált. Ez a bírálat komoly eredménnyel járhat; tanulságait levonhatjuk a magyar burzsoá jogbölcsélet egészére, de a jogtudomány egyéb ágaira is s a bírálat továbbviteleként helyes képet alkothatunk a magánjog, a közjog, vagy akár a büntetőjog pozitivisták irányainak elméleti alapjairól is; másrészt ennek az iránynak egyik-másik képviselőjénél feudalizmus-ellenes, antiklerikális küzdelmükben haladó vonásokat is felfedezhetünk. Végül a pozitivista jogbölcsélet bírálatából kiindulva

feltárhatjuk majd azokat a maradványokat is, amelyek ennek az iránynak hatására jogi gondolkodásunkban még megvannak. Ezek az indokai annak, hogy a magyar pozitivista jogbölcselet kérdését most felvetjük.

II.

A magyar pozitivista jogbölcselet megismeréséhez messzebbre kell visszamenünk a magyarországi jogbölcselet történetében.

Magyarországon a XVIII. század utolsó évtizedében hivatalos jogbölcseletként a Wolff-féle természetjognak az a Habsburg-abszolutizmus által pártfogolt iránya kapott lábra, amely Grotiusnak és Pufendorfnek haladó burzsoá törekvéseket kifejező természetjogát haladó jellegétől megfosztotta, mondhatni: ezt a természetjogot denaturálta s a feudalizmusnak engedelmeskedő, az uralkodót hűségeseen szolgáló, az abszolút monarchiát igazoló irányra szelidítette. A jelentéktelen osztrák tudós, Mária Terézia főudvarmestere gyermekeinek nevelője, II. Lipót főcenzora, Martini volt ennek az iránynak udvari képviselője. Ez az irány, amelyet a Habsburg-udvar a Martinovics és Hajnóczy által képviselt valóban haladó természetjogi felfogással szegezett szembe, teljes 80 évig zárta el az utat a hivatalos jogbölcselet haladása előtt: Martini jogbölcseleti könyve 1848-ig kötelező tankönyv volt a magyar egyetemeken. A múlt század harmincas éveiben egyre inkább elterjedt ugyan nálunk is a kanti jogbölcselet, Kant filozófiájának ez a legreakciósabb, a jog lényegévé az erőszakot emelő része, ez az irány azonban csak megtúrt irány volt, noha művelői, Virozsil, Csatskó, távol állottak a haladástól. Ugyancsak a harmincas-negyvenes években vált érezhetővé nálunk a hegeli jogbölcseletnek is bizonyos hatása, többek között még Szalay Lászlónál is: Wurga Jánosnak, Szeremlei Gábornak ilyen művei azonban inkább vázlatok, semmint tudományos értékű jogbölcseleti művek. Egyébként 1849-ben e hegeliánus jogbölcseleti kísérletezésnek is végeszakadt s végre Martini műve is letűnt: egyedül a kanti úgynevezett észjogi irány volt az, amely átvészelt az abszolutizmust, sőt uralkodó, hivatalos jogbölcseletté vált, megérte a kiegyezést s a hetvenes-nyolcvanas évekig uralta a terepet. Az 1849-et követő abszolutizmus azonban még az esetleg gondolkodásra készítő ezt a kanti jogbölcseletet is bizonyos fokig veszélyesnek tartotta s az egyetemi oktatásban meglehetősen háttérbe is szorította; tanárainak pedig meghagyta, hogy »a szocializmusra, demokratizmusra és a legújabb történelmi eseményekre vonatkozó kérdések tárgyalásától tartózkodjanak« (I. Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, Bp. 1878., 303. oldal). E figyelmeztetés azonban teljesen fölösleges volt: tanárai nemhogy a szocializmustól, de még a demokratizmustól is távol állottak. Virozsil Antalt az 1848-as forradalom eltávolította az egyetemről, nemcsak azért, mert nem tudott magyarul, hanem azért is, mert magyarellenes volt s — mint későbbi egyik művében maga is beismeri — a magyar nyelvről meglehetősen becsmérlő kifejezéseket tett. Pauler Tivadartól, az észjogi irány másik

hivatalos képviselőjétől, a későbbi kultusz- és igazságügyminisztertől pedig, kinek jogbölcseleti alaptétele, hogy »léteznek az ész által megismerhető örök-érvényű változhatatlan jogelvek, melyek minden társadalomnak sarkköveit alkotják« s amelyek hirdetésével Pauler hozzá kívánt járulni »a társadalmi rend alapelveinek megszilárdulásához«, — Paulertől nem kellett félnie a Habsburg-reakciónak. Ez az »észjog« semmivel sem volt külön, vagy magasabb színvonalú, mint a Martini-féle s erre is áll, amit Szalay László mondott: »valami természetlenebbet, mint azok a természetjog axiomái, magyaráztassanak bár jobbra vagy balra, nem ismerék«.

Bizonyos fokú »újszerűséget« jelentett a magyar jogi gondolkodásban a múlt század közepétől s ezt követően az úgynevezett jogtörténeti iskola, amely különösen a magánjogban, Frank Ignácnál, Wenczel Gusztávnál jelentkezett. Ez az iskola eredetileg visszahatás volt a francia forradalomra; álláspontja szerint az egyes nemzetek államának és jogának történetét a megfoghatatlan, ösztönszerűen megnyilvánuló »népszellem« határozza meg. Ezt az iskolát a fiatal Marx úgy jellemezte, mint amely a ma gyalázatát a tegnapi gyalázatával igazolja, — olyan iskolaként, amelynek a történelem, mint Izrael istene az ő szolgájának Mózesnek, csak az »a posteriorik«-ját mutatja. Ha ez az iskola nem is talált képviselőre a magyar jogbölcselek között, kétségtelenül befolyásolta, sőt terhelte a jogi gondolkodást. Az uralomra jutott és berendezkedő burzsoáziának, mely a haladás jelszavával lépett fel, ez az iskola nem felelt meg, mint ahogy nem felelt meg a természetjogi-észjogi irány sem, amely minden volt, csak nem észszerű s amely már arra sem volt alkalmas, hogy akár csak a tudományosság látszatát is keltse. Ezért egy új, a burzsoá követelményeknek megfelelő jogbölcseleti irány bevezetéséhez mindenekelőtt meg kellett tisztítani a terepet ezektől az iskoláktól.

A múlt század hetvenes éveiben fellépő burzsoá pozitivisták jogbölcseleti irány elsőnek valóban ehhez a feladathoz látott. Pulszky Ágost egyetemi előadásaiiban, majd könyvében megállapította, hogy az olyan jogbölcselet, amely letér a tapasztalat ösvényéről, amely apriorisztikus alapelvből igyekszik megadni az állam és jog állítólag örökérvényű eszméjét: nem lehet tudományos; az ilyen felfogás vagy a hitben, vagy a metafizikai elmélkedésben gyökerezik s vagy nyíltan teológiai, vagy pedig észjogi. Az ilyen észjog, mondotta Pulszky, merő keret marad, mentes minden történeti viszonylattól és gyakorlati alkalmazhatóságtól; tételei »a társadalmi tüneményeknek sem magyarázatául, sem mintájául, sőt még átlagos mérvéül sem szolgálhatnak« (A jog és állam-bölcselet alaptanai, Bp., 1885., 43—45. o.). Ezzel az iránnyal tehát szakítani kell. Ezt a szakítást azonban Pulszky nem hajtotta következetesen végre. Pikler Gyula, Pulszky követője és utóda, még élesebb szavakkal, még harciasabban lép fel a természetjoggal szemben. »Rövid idővel ezelőtt — írja első jogbölcseleti művének bevezetőjében, 1892-ben — a jogbölcselet még természet-jog vagy észjog volt, mely a létezett, létező és a jövőben fejlődni készülő jogok

sokféleségével szemben az egyetlen igaz jogot akarta megállapítani, — egy olyan vizsgálódás (ez), amely igazán a bölcsek kövének és a csillagok járása egyéni értelmének keresése a jog terén és amelynek terméketlenségét és hiábavalóságát minden kor józanabb tudományos szellemei hirdették és ma csaknem mindenki elismeri» (Bevezető a jogbölcseletbe, Bp. 1892., VII. o.). Piklernek ez a heves kifakadása a természetjog ellen azonban a maga tudományos működésében nem eredményezett következetes szembefordulást a természetjoggal. Mindenekelőtt nem egyes konkrét természetjogi iránnyal való szembeszegülést jelentett, hanem valamiféle általános természetjogi magatartást támadott. Későbbi munkáiban a természetjoggal való ezt a szembefordulását két irányban is megtagadta; egyrészt később nagyobb megértéssel fordult a XVII—XVIII. század természetjogi irányainak racionalizmusa felé, másrészt e racionalizmust saját elméletében is érvényesíteni igyekezett. Révai József állapította meg Szabó Ervinről írt tanulmányban, hogy a polgári radikalizmus, amelynek irányához Pikler is tartozott s a Társadalomtudományi Társaság, melynek Pikler alelnöke, majd elnöke volt, sajátos formájában felélesztette »a feudalizmus ellen irányuló minden polgári ellenzék ideológiáját: a természetjogot. A feudalizmus: észszerőtlen, a kapitalizmus észszerű... A T. T.-féle természetjogi álláspont igen egyszerű kulcsot készített magának a magyar történelem és politika chiffré-jéhez: az »erőszak« volt a kezdete és a vége, az oka és a magyarázata mindennek» (Marxizmus, népiesség, magyarság, Bp. 1949., 62. o.). Mindez áll Piklerre is: ez a racionalista, bizonyos fokig ismét »észjogi« felfogás kifejezésre jutott Piklernek mind politikai, mind jogbölcseleti nézeteiben is. Érthető, hogy a burzsoá jogtudomány nem tud következetesen leszámolni a természetjoggal s kénytelen hozzá különböző formákban visszatérni; nem tud a természetjognál elfogadhatóbb magyarázatot és igazolást adni saját jogfelfogásának; nem tud az észre való hivatkozásnál egyéb értelmet adni saját igazságosság-fogalmának, amely valójában — mint Engels mondja — »csak ideologizált, eszményített kifejezése a fennálló gazdasági viszonyoknak«. De nem tudott a burzsoázia s vele együtt Pikler Gyula sokkal következetesebben leszámolni a jogtörténeti iskolával sem, bár Pikler annak ösztönszerűségi felfogásával később szembeszegezni igyekezett a maga belátásos elméletét. Ha a jogtörténeti iskola számára — Plechánov megállapítása szerint — a »népszellem« volt a legfelső bíróság, amelyhez fellebbezett, Pikler számára — legalább is első művében — ez a legfelső fórum a megmagyarázhatatlan, eleve adott és a népszellemmel igen rokon egyéni jogérzet volt.

Mint ismeretes, Magyarországon az 1867-es kiegyezést követően a kapitalizmus fejlődésének üteme meggyorsult. A nagyarányú kapitalizálódási folyamat jelentős változásokat okozott a magyar társadalomban. Fejlődésnek indult a magyar gyáripár, mindenekelőtt az élelmiszeripar; kifejlődött a közlekedés, a hitelrendszer. E fejlődés méreteire jellemző, hogy az önálló ipari üzemek száma 1857-től 1880-ig, tehát 23 év alatt majdnem megkétszereződött; az ipari üze-

mekben foglalkoztatottak száma 1857 és 1890 között több, mint kétszeresére, a kereskedelmi üzemekben alkalmazottak száma pedig több, mint hatszorosára emelkedett. A malmok száma 1863 és 1895 között nyolcszorosára nőtt; a vasúthálózat hossza 1899-ben az 1867-es hosszának majdnem nyolcszorosa; a bankok száma 1867-ben 11, 1894-ben 241 volt. A fejlődés természetesen nem volt törésektől és válságoktól mentes; a maga egészében azonban mégis csak azt eredményezte, hogy a századfordulóra kialakult nálunk is a fináncburzsoázia és kialakult a nagyipari munkásság. E fejlődés egyik sajátossága volt, hogy elmélyült a nagybirtok és a fináncburzsoázia összenövése s ugyanakkor megmaradt s továbbélt a feudalizmusnak számos maradványa a gazdasági életben, a politikában, a tudományban, a közéletben egyaránt; továbbéltek olyan feudális állam- és jogintézmények, amelyeket az imperializmus a századfordulót követően is felhasználhatott és a maga rendszerébe beolvasztott. A feudális maradványokhoz való viszonyból, a burzsoázia bizonyos rétegei és a nagybirtokosok közti ellentétből fakadt az a polgári radikális politikai és tudományos irány is, amelyhez több-kevesebb következetességgel a pozitivista jogbölcselek is tartoztak. »A magyar burzsoázia bizonyos gyáripari és kereskedő rétegei, — írta Révai József, — a kiegyezés óta eltelt évtizedek gazdasági fellendülésétől megmámorosodva, megpróbálnak ideológiailag emancipálódni a magyar feudális tradícióktól« (Révai József, i. m. 61. o.). Ennek az antifeudalizmusnak jegyében, mondja Révai József, »volt divatja akkor Magyarországon a pozitívizmustól az elpolgárosított »marxizmus« egy vérszegény kiadásáig mindenféle ideológiának, mely a hivatalos Magyarország feudálisba oltott liberalizmusa ellen fellépett«. A századforduló után s különösen az 1905-ös oroszországi forradalom után, az osztályharc kieleződésével, a magyar munkásosztály mind szervezettebbé válásával együttjárt általában a burzsoáziának megbékélése a feudális maradványokkal és összefogása a közös veszéllyel: a forradalommal szemben. Ebben a szakaszban a polgári radikális értelmiség, köztük a pozitivista jogbölcselet képviselői is, már nem a burzsoázia bizonyos csoportja antifeudalizmusának, hanem csak — Révai József szavaival — »bizonyos kispolgári rétegek rebelliójának« adtak hangot; ez a rebellió visszafelé megtartotta ugyan antifeudális élet, a jelent illetően tiltakozott a tőkés rendszer bizonyos visszaállásai ellen, de előre tekintve elsáncolta magát a munkásmozgalomtól és annak ideológiájától s a feudalizmustól és a kapitalizmus anarchiájától való szabadulás útját az imperializmus hazug szociális jelszavainak megfelelően, az állami beavatkozásban, a tőke állítólagos megfékezésében, »helyesebb«, »igazságosabb«, de változatlanul burzsoa jog megteremtésében látta. Az imperializmus ideológiai, állam- és jogelméleti jelszavaihoz való ez a közeledés egyben a bizonyos fokig radikális színezetű pozitivista jogbölcseleti irány alkonyát is jelentette.

Milyen tudományos köntösben jelentkezett ez a polgári radikálissá fejlődött irány Magyarországon? A »Huszedik Század« a következőket írja erről:

»Szociológia ! Ez volt az a szó, mely szintétizálta törekvéseinket, a természet-tudományok diadalmas erejében való hitünket, a rájuk alapított társadalom-tudományi kutatást és az ezen felépülő új népboldogító politikát a benthami igazságosság szellemében«. Ez a szociológia természetesen burzsoá szociológia volt, amely keretek közé szorította és vakvágányra terelte a hatalmas társadalmi változások, a növekvő társadalmi ellentétek folytán a társadalmi kérdések felé forduló és egyre erősödő érdeklődést. Ez a burzsoá szociológia tette első lépéseit a pozitivista jogbölcselek segítségével Magyarországon a múlt század nyolevanas éveiben s ez a burzsoá szociológia, Comte, majd Spencer szociológiája vonult be az egyetemre és így félig-meddig a hivatalos tudományba is a pozitivista jogbölcselek, Pulszky Ágost és Pikler Gyula személyében. E szociológiának állam- és jogbölcseleti vonatkozásai voltak azok, amelyek elsőízben hangot kaptak nálunk. Ezeket az állam- és jogbölcseleti elveket sokáig szinte azonosították az egész burzsoá szociológiával. Ilyen módon az állam- és jogbölcselet az érdeklődés előterébe került, képviselte az »új tudományt«, maga is osztotta az ütéseket és viselte a csapásokat, amelyeket a reakciós ellenfelek a figyelmet mégis csak a társadalmi kérdések felé fordító szociológiára irányoztak s az állam- és jogbölcseletre mértek. Az állam- és jogbölcselet a társadalmi kérdésekben való állásfoglalásnak szinte kizárólagos kifejezési formája lett, — valóban úgy, mint Engels mondta, jogi világnézet, a burzsoázia világnézete — s hasonlóan ahhoz, ahogyan a XVIII. és XIX. század fordulóján a természet-jog kötelező megnyilvánulási formája volt a társadalmi gondolkodásnak. Az állam- és jogbölcseletnek ez a fénykora azonban nem tartott sokáig. Amikor az 1908—1910. években a pozitivista jogbölcselet a burzsoázia követelményeinek jobban megfelelő, a társadalmi kérdéseket anyagából száműző, nyíltan idealista, a burzsoá filozófia mellett alárendelt szerepet játszó jogbölcseleti iránynak engedte át a helyét, ez egyben az állam- és jogbölcselet általános jelentőségének nagymértékű aláhanyatlását is maga után vonta.

III.

A magyar pozitivista jogbölcselet első képviselője Pulszky Ágost, Pulszky Ferenc fia, aki 1874-ben a jogbölcselet magántanárává és néhány hónap múlva annak rendes tanárává lett. Egyetemi előadásait összefoglaló munkájában, »A jog és állambölcselet alapjai« című, 1885-ben megjelent művében fejti ki jogbölcseleti és társadalombölcseleti felfogását. Elméletét nem ok nélkül jelölték meg a Huszadik Században »szürke és óvatos eklekticizmus«-ként ; benne valóban — s ez egyébként jellemző az egész pozitivista jogbölcseleti irányra, különböző burzsoá elméletek legkülönbözőbb vonásait meg lehet találni. Maga Spencer és Comte követőjének vallja magát. Pozitivizmusa inkább a tudományosság követelésében, a spekulatív elemek bizonyos háttérbeszorításában és a pozitív tényekre való támaszkodni akarásában, a társadalmi

kérdéseket illető liberális felfogásában mutatkozott meg. Minthogy könyvében nagy történeti anyagot igyekezett feldolgozni, Amerikában még ma is a történeti iskolához tartozónak tekiatik, Angliában pedig, ahol műve 1888-ban angolul is megjelent, a metafizikai irány képviselőjeként könyvelték el. Mindez így együtt igaz is, nem is; mindebből volt valami Pulszky bölcseletében; az adott magyar viszonyok közé ágyazva, a természetjogi felfogással való szakítás, a természettudományos kutatási módszer meghirdetése, a társadalmi fejlődés gondolatának hangoztatása, a filozófiai alapkérdésektől való elfordulása, agnoszticizmusa mégis arra jogosít fel, hogy a pozitivisták irányhoz számítsuk.

Pulszky állam- és jogbölcseletét egy általános társadalombölcselet alapján fejti ki. Ennek a társadalombölcseletnek lényege, hogy a társadalmi fejlődés oka a társadalmi *életérdekek* változása, fejlődése; a különböző korok különböző életérdekei hozzák életre az egyes társadalmakat, társadalmi formákat. Ezek az életérdekek nem egyebek, mint az emberek által megvalósítani akart célok, amelyek valóraváltása érdekében létesülnek a különböző társadalmak. A társadalmi életérdek, a társadalmi cél meghatározói viszont az emberek *eszményei*, ideáljai. Végső fokon tehát a társadalom fejlődésnek okai a fejlődő eszmények, azaz a társadalom fejlődése az eszmények fejlődésének következménye. Az »eszmények« fejlődésének vonalán haladva azután Pulszky önkényes és eredetieskedő periodizálását adja a társadalom fejlődésének. E szerint a vérségi érdekkör, a helyi szomszédsági érdekkör, a fogyasztási vagyon gyűjtésének, azaz a kizsákmányolásnak az érdekköre, a vallási érdekkör, a nemzetiségi, végül a nagykörű gazdasági érdekkör és a jövőt illetően az emberiségi érdekkör, valamiféle világállam: ezek az emberi társadalom fejlődésének főszakaszai. Az állítólagos eszményeknek állítólag megfelelő ezek az önkényesen felvett érdekkörök azonban Pulszky szerint igen viszonylagosak; nem mindig és nem is egészükben megvalósíthatók. Az emberiség fejlődését ezért Pulszky úgy jellemzi, hogy »soha el nem ért, de folyvást új célok felé igyekszünk« (i. m. 27. o.). E viszonylagosságuk mellett az eszmények egyben szubjektívek is. »A jog- és állameszmény, — mondja Pulszky, — lényegileg viszonylagos és alanyi jellegű«. E társadalombölcseletet mindezekre fogva alig lehet határozottnak és következetesnek nevezni. Alapvető jellegzetessége idealizmusa, az eszmék döntő jellegének állítása; de ugyanakkor ez az elmélet agnosztikus is, mert még e döntő tényező meghatározó voltát is igen nagy mértékben relativizálja, viszonylagossá teszi és szubjektív mozgatóerőként jellemzi. »Tárgyilag szemlélve, az eszmény is mindig viszonylagos« — mondja Pulszky (i. m. 26. o.); viszonylagosságából következik valósíthatatlansága és ezért az eszmény maga sem annyira meghatározó, hanem inkább csak ösztönző tényező. Lényegében tehát arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi fejlődésről objektív törvényszerűséget nem lehet megállapítani; a fejlődést szerinte mozgató erők, azaz a szubjektív eszmények keletkezésének okait pedig nem is vizsgálja, azokat eleve megismerhetetleneknek tartja.

Ennek a társadalombölcseletnek, ennek az idealista és egyben relativizáló felfogásnak megfelelően fejt ki azután Pulszky állam- és jogbölcseletét is. Az állam szerepe szerinte abban áll, hogy kiegyenlíti a versengéseket, biztosítja a belső békét és állandó nyugalmat. Ezt vonatkoztatta természetesen Pulszky az adott, a fennálló államra, a burzsoá államra is, amely tehát szerinte jó, összehétközítő, kiegyenlítő; legfeljebb az általános fejlődés szemszögéből mutatkozik benne — idézem — »némi méltatlanság, további változás és küzdelem eleme«. A burzsoá állam lényegét illetően tehát helyes; Pulszky szerint fejlődésében »a meggyőződés szabad alakulása és nyilvánulhatása folytán megszilárdult tudomány alapján«... »az érdekek összhangjának meggyőződését előidézve, szélesebb keretű társadalomban látszik igérni az összes gazdasági kívánalmak kielégítését« (i. m. 100. o.); az adott rendszerben tehát adva vannak a lehetőségek a »némi méltatlanságok« kiküszöbölésére. Az adott társadalom »összetes alapelvek«, azaz életérdeke, azaz eszménye, egyben meghatározója az államnak és a jognak is. Ennélfogva a jog főelvének is ilyen »eszményik« a lényege s ez nyilván áthatja a társadalom tagjait, a legtöbb ember tudatát; ezért csupán ott kell kényszert alkalmazni a jog betartására, »ahol az egyéni és alárendelt társadalmi önkéntes közreműködés a tudat vagy fegyelem hiánya folytán nem eszközölhető« (i. m. 297. o.). Lényegét tekintve tehát Pulszky-nál a jog a társadalmi összhangot kifejező összeműködési szabály, amely legfeljebb akkor nem működik zökkenőmentesen és önként, ha az emberek nem isméték fel maradéktalanul az »eszményt«, az »életérdeket«, amely benne kifejeződik s azért nem követik a jogot. Ez megint nem más, mint a fennálló jognak, mint tökéletes vagy többé kevésbé tökéletes, az adott eszménynek megfelelő jognak az igazolása.

Ez az elmélet jelenthette a tudományosság meghirdetését a természetjoggal szemben, lényegét illetően azonban keveset különbözött attól. Pulszky, aki tételeit hatalmas történeti anyagon igyekezett beh bizonyítani s történeti példákkal alátámasztani, nem tett egyebet, mint kétségtelenül fejlettebb formában, tudományosabbnak látszó öltözetben, a burzsoázia számára kedvező, annak érdekeit kifejező olyan elméletet teremtet, amely általában igazolta a fennállót s legfeljebb bizonyos békés fejlődést helyezett kilátásba az adott rendszer lényegét nem érintő kérdésekben. A tudományosságnak ez a látszata, ez az új formája, az egykorú burzsoá tudomány alapos ismerete, a történetileg bizonyítottnak tűnő szemlélet okozta, hogy Pulszkyt nálunk általában kiemelkedő, szinte rendkívüli tudósnak tartották, holott felfogása kevésbé volt eredeti s a részletkutatások terén sem adott értékesebb eredményeket; szerepe csak az volt — s ez adja meg jelentőségét, — hogy a magyar jogbölcselet történetében közvetlenül az ő elmélete váltotta fel a megjelenésében is kétségtelenül primitív természetjogi felfogást egy bonyolultabb, Magyarországon új, burzsoá pozitivistá társadalom-, állam- és jogbölcselettel.

Ez az újfajta burzsoá tudományosság még élesebben és világosabban jelent

meg a pozitivista jogbölcsélet nagy képviselőjénél, Pikler Gyulánál. Pikler a korábbi spekulatív jogbölcsélettel szemben az »igazi« jogtudományt akarja megteremteni, amely »olyan tudománya a jognak, mint a természettudomány a természetnek, vagy az élettan az életnek, (amely) valósággal a jog természet-tudomány« (Bevezető, 5. o.). E burzsoá tudományosság alapvető magatartása a burzsoá objektivizmus. A jogbölcselőnek »egyforma szemmel« kell tekintenie minden jogfelfogásra, jogi meggyőződésre, jogi nézetre, jogérzetre, akár személyileg rokonszenves az számára, akár nem. »Tagadom, hogy azon nagy harcokban, amelyeket különböző jogfelfogások egymással vívnak, tudományosan dönteni lehetne« — mondja (i. m. XIV. o.). A jogbölcselő csak regisztrálhat, tudományosan elemezhet bizonyos tényeket, de az egyes jogfelfogások, jogérzetek megbírálásához nem foghat. »Tudásunk mai tökéletlen állapotában — írja — a radikalizmus is jogosult, a konzervativizmus is«. Első könyvének előszavában elmondja: azon igyekezett, hogy könyve »ne legyen sem liberális, sem szocialisztikus, sem patriótikus, sem kozmopolitikus, sem arisztokratikus, sem demokratikus« s könyvéből ne tűnjék ki, hogy ő egyénileg milyen törekvésekkel bír. Erről az objektivizmusról jegyezte meg egyik konzervatív bírálója, hogy a »tudományos elvtelenség, a tudományos nihilizmus ridegebben proklamálva alig is hangzott még ek«. E megjegyzésből látható, hogy a konzervatív irány kezdetben nem értette meg ennek a látszólagos tudományos közömösségnek jelentőségét az uralkodó osztályok ideológiai harca szempontjából.

Pikler tanait elméletének egyik eleme alapján »belátásos« elméletként könyveltük el a magyar jogbölcsélet történetében. Ennek az elméletnek jellegzetessége mindenekelőtt az, hogy alapvetően idealista volta mellett vulgáris materialista elemeket találunk benne. A jogbölcséletnek — mondotta Pikler — az energiának az emberi társadalomban való átalakulásával kell foglalkoznia (Bevezető a jogbölcséletbe, XXI. o.); a társadalom nem más, mint anyagrészek csoportosulása és a társadalom folyamatai anyagrészek együttes hatásából és egymásrahatásából állanak. Egy adott társadalom jogát a társadalom tagjainak természete határozza meg; semmiféle nagyobb változás nem állhat be az állami életben, mielőtt az egyének természete megváltozott« — mondja (i. m. 129. o.). Az emberek természete jogilag értékelve: nem más, mint az emberek úgynevezett »jogérzete«. Első munkájában, az 1892-ben megjelent »Bevezető a jogbölcsületbe« című művében Pikler ezt a jogérzetet valamiféle »Ding an sich«-nek tekintette, amely végső, felbonthatatlan és megfejthetetlen eleme a jognak; »a jogérzet mélyen benn van az emberi lélek belsejében és nem szorul logikai bizonyítékra« — írta (i. m. 47. o.). Ezt a jellegzetesen agnosztikus zárástételt második művében, »A jog keletkezéséről és fejlődéséről« című, 1897-ben kiadott munkájában feloldja és megállapítja, hogy az emberek jogérzetét, jogi meggyőződését az egyes emberek célszerűségi belátása határozza meg. Az emberek olyan társadalmat, államot és jogot létesítenek, amilyen ismereteiknek megfelel s aminőt helyesnek, észszerűnek, célszerűnek tartanak. Az értelem

tehát a meghatározó tényező, minden egyes ember racionális megfontolása, a »józan« belátás; ez vezet a társadalom, az állam, a jog létrehozásához és mindenekfelett változásához. Ez a felfogás alig különbözik a burzsoá szociológia ismert lélektani iskoláitól. Pikler a társadalmi fejlődés legfőbb okát az emberekben lejátszódó lélektani, mégpedig racionális lélektani folyamatban, a belátásban jelöli meg. Itt azonban nem áll meg, hanem későbbi műveiben ezt a belátásos elemet pszichofizikai magyarázattal akarja megvilágítani. E gondolatmenetében nem követhetjük tovább, mert ez az út a jogbölcselethől a pszichofizikához, a fiziológiához vezet. Csak megjegyzésre érdemes, hogy későbbi működésében, melynek során kizárólag mint pszichológus lépett fel, a belátást úgynevezett elemi tényekre igyekezett visszavezetni. A belátás szerinte nem egyéb, mint tudatosítása annak, hogy egy új cselekvési mód idegfolyamata erősíti egy már meglévő cselekvési mód idegfolyamatát; a belátás idegfolyamata tehát mechanikus folyamat, egy meglévő idegfolyamat erősítése; ami egy bizonyos, az ember számára előnyös cselekvési módot nem erősít, nem fejleszt tovább, azt az ember elveti; ami erősíti, azt »belátja«. Világos, hogy Piklerre is állnak Engels elítélő szavai a XVIII. század mechanikus materializmusáról és a XIX. század ötvenes éveinek lapos és parlagias materializmusáról; ő is kizárólag a mechanika mértékét alkalmazta vegyi és szerves természetű jelenségekre; de áll reá az is, hogy amikor — bár mechanikus módra — materialista igyekszik lenni »lent«, — amint ez fejtegetéseiből kitűnik, — megtartja, Leninnel szólva, az idealizmust »fent«, a társadalomtudomány területén (lásd: Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus, 242. o.).

Pikler Gyula társadalomfelfogása idealista felfogás, mert a társadalomban meghatározó tényezőnek az emberekben lejátszódó lelki-gondolati folyamatokat tartja. Idealizmusa különösen kifejezésre jutott »Az objektív létben való hit lélektana« című, 1891-ben megjelent pszichológiai könyvében. Ebben filozófiai elődjeként Hume-ot jelöli meg azzal, hogy Hume elmélete pedig nem más, mint »kifejtése Berkeley filozófiája pszichológiai tételeinek« (i. m. 54. o.). Végso fokon tehát — s erre könyve más helyén is utal — elméletét Berkeley-ig, a szubjektív idealizmusig vezet vissza s az objektív létben való »hitet« nem az objektív lét létezéséből vezeti le, hanem azt állítja, hogy »az objektív lét fogalma a szubjektív tartalmú fogalmakkal körülírható« (i. m. 5. o.), vagyis az objektív lét végso fokon nem egyéb szubjektív okok által teremtett hitnél. Jogbölcseleti műveiben a pozitivizmusra annyira jellemző módon, egyszerűen meg akarja kerülni a filozófiát, amelynek nincs helye a tudományok körében; »a filozófia ott kezdődik, ahol a tudomány végződik« — írja (Bevezető, 56. o.). Éppen ezért a jogbölcselet, jogfilozófia elnevezést sem tartja helyesnek s reméli, hogy ha az bizonyos fejlettségi fokot ér el, megszabadul a »bölcselet«-elnevezéstől és jellegtől. Az állam és a jog kérdéseiről írt műveiben filozófiai felfogásáról legfeljebb mellékes megjegyzéseiben tesz említést. Így egyhelyütt, egyik lábjegyzetében a következőket írja: »a materializmus nem igaz és pedig

oly szembeötlően nem igaz, hogy filozófiai szempontból szégyelni való dolog, ha valaki vallja» (Bevezető, XXII. o.). Másutt valamiféle párhuzamosságról beszél egyrészről az emberi *cselekvések* között, amelyek nem egyebek az anyag változásainál és az eszméleti állapotok, azaz a *szellemi jelenségek* között, amelyek az anyagi jellegű idegfolyamatokkal *párhuzamosan*, nem pedig az anyagi lét tükröződéseként jönnek létre.

Idealista felfogásának megfelelően alakítja ki Pikler az államra és a jogra vonatkozó megállapításait is. Az állam szerinte az emberek célszerűségi belátása folytán jön létre; »az emberek — mondotta — épúgy szükségleteik kielégítése szempontjából, tudatosan alkotják a családot, a nemzetséget, a törzset, a nemzetet, mint egy részvénytársaságot, egy szórakozási klubbot vagy egy kereskedelmi karavánt» (A jog keletkezése, stb. 48. o.); »a legmagasabbrendű emberi egyesületek (azaz az államok is) ép úgy keletkeznek, mint a legközönségesebb kaszinók» (Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése, V. kiad., 1905., 6. o.). Így egy szintre helyezi, közös nevezőre hozza a különböző »emberi egyesületeket». »Vannak állapotok, ahol a család, ahol a nemzetség, ahol a törzs, ahol az egyház az állam» (A jog keletkezése, stb. 239. o.) — írja; tagadja ezzel, hogy az állam az uralkodó osztály sajátos, más »egyesületektől» eltérő jellegű erőszakszervezete. Lehetségesnek tartja továbbá Gumplovicz-cal, az imperializmus szociológusával együtt, hogy az állam nem az ös-közösségi rendszer felbomlása, hanem hódítás útján jön létre; »ez esetben — mondja — a hódítás oka a hódítók célszerűségi belátása, a legtöbb esetben azonban a hódítás a meghódítottakra is előnyös és ezek ezt a hódítás után be is látják» (i. m. 243. o.). Ha az állam a célszerűségi belátás terméke, akkor alig lehet mást mondani a fennálló államról, mint azt, hogy az helyes, szükséges, megfelel az emberek adott célszerűségi belátásának. Ugyanezt állapítja meg Pikler a jogról is. A jogban sem az adott társadalom osztályviszonyai jutnak kifejezésre; a jogszabályok összeműködési szabályok, amelyek »rendszerint általánosan, mindenki számára hasznosak»; a kizsákmányoló jogszabályok a jognak csak egy fajtát teszik ki, »s mondhatjuk — írja — ritkább, rendellenes fajtát» (A jog keletkezése, stb. 190—191. o.). Ha az elnyomott osztályok nem is látják közvetlenül az egyes jogszabályok hasznos voltát, mégis engedelmeskednek azoknak, mégpedig »azon általános meggyőződésből, ... hogy az urak jobban tudják, mit kell tenni és hogy azon intézmények neki(k) is javára vannak» (i. m. 243. o.). A jog lényege tehát ez az összeműködés, az összeműködés szükségességének és adott formájának belátása. A kényszerítő hatalom nem tartozik a jog fogalmai elemei közé; a kényszer csak arra kell, hogy meggátolja, nehogy »az emberek saját önkéntes megegyezésük alól kibújjanak».

Látható az elmondottakból, hogy Pulszky és Pikler felfogása között nincsen lényegbevágó különbség. Pulszky eszménytana továbbfejlődik Pikler-nél az eszmények keletkezésére vonatkozó belátásos tannal; mindkettő — s ez természetes a pozitivisták iskolánál — a fennállót úgy fogja fel, mint az értel-

mi adottságok által elérhető legmagasabbat, az értelem által történelmileg igazoltat, az eszményeknek, illetőleg a belátásnak megfelelőt. A megvalósítandó enyhe változásokra, reformokra, azaz az ő nyelvükön a felismert új életérdekekre, eszményekre, új belátásokra vonatkozó álláspontjuk meglehetősen mérsékelt. Mindketten nyilvánvalóan idealista jogfilozófusok, ha ez Piklernél rejtettebb formában s vulgáris materialista nézetekkel nagyobb mértékben terhelten jelentkeznek is.

A pozitivista jogbölcselet nálunk Piklerben érte el tetőfokát s Pikler működésében fejeződött ki a legteljesebben; egyben kétségtelen, hogy Pikler volt ennek az iránynak legönállóbb, legegységibb, eredeti elméletalkotásra törekvő s — hozzátehetjük — legnagyobb hatást keltő alakja. Tanítványa, Somló Bódog, előbb nagyváradi jogakadémiai, majd kolozsvári egyetemi tanár, addig, amíg a pozitivista irány hívének vallotta magát, Pikler és Spencer hatása alatt alakította ki nézeteit; e nézetek azonban rendkívül kevés önállóságot mutatnak s jellegzetesen eklektikusak, új elemet úgyszólván nem tesznek hozzá a pikleri tanokhoz. Somló is a burzsoá szociológiában látja »a tudományt« s a jogbölcseletet az általános szociológia egy részeként fogja fel. Követi Piklert az államot illető felfogásában is: egy nevezőre hozza a különböző társadalmi szervezeteket s így elmosza az állam keletkezésének okait s ezzel az állam lényegét; »azokat a társadalmakat, — mondja, — amelyek már igen kifejlett szervezettel bírnak, államoknak nevezzük« (Jogbölcseleti előadásai, I. füzet, Kolozsvár, 1906., 28. o.). Az állam a jog vonatkozásában »a legmagasabb rendű földi hatalom«, amely tehát csak szervezetségében különbözik a nemzetségtől, törzstől, sőt az államban lévő »gyengébb« hatalmaktól is. Ez a legerősebb hatalom hozza létre a jogot, amelyben szerinte nem lehet egyszerűen »a hatalmasok rendelkezésére álló kizsákmányoló gépezetet« látni, mert »még a legigazságtalanabb jogrendszer is jobb még az általa elnyomottakra is, mint semmiféle jogrendszer« (i. m. 42. o.). Elismeri, hogy a jog nem az összes népesség akaratmegegyezésének, hanem a népesség különböző csoportjai közt kialakuló hatalmi viszonyoknak eredménye, de »mindennemű jogrendszernek vannak kiterjedt részei, amelyek az összes népesség érdekeinek szolgálnak«; »a jog egy része... még az általa elnyomottak érdekét is szolgálja« (i. m. 42—43. o.). Ezzel igazolja a fennálló jogot s arra tanítja a tömegeket, hogy ne a burzsoá jogrendszer ellen küzdjenek, hanem legfeljebb annak kirívóan igazságtalan részei ellen. Ez a tanítás tipikusan opportunistá állásfoglalás, amelyben az olyan állítások, mint hogy »a szocializmus jutott legközelebb az objektív igazsághoz«, jól megférnek az állami beavatkozásnak, azaz a fejlődő imperialista, »szociális« állam fokozódó beavatkozásának külön könyvben is kifejtett tételével. »Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés iránya« — mondja e művében (Állami beavatkozás és individualizmus, Bp., 1903., 175. o.). S hozzátehetjük: a politikai szabadság és a növekvő állami beavatkozás a pozitivista jogbölcseletben az a minduntalan egymással

összekapcsolt két tétel, amelyet az imperializmus semmiképen sem hajlandó összeegyeztetni s amelyből nyilván csak a második tételt, a fokozódó állami beavatkozást valósítja meg, ami együtt jár a politikai és egyéb jogok messzemenő korlátozásával. E kettős tétel viszont jól mutatja e pozitivisták jogbölcselet kettős arculatát is: azt a hitet, vagy annak a hitnek kelteni akarását, hogy az imperialista állam fokozódó beavatkozása hozhatja meg a politikai és egyéb szabadságot, orvosolhatja a társadalmi bajokat. A gyakorlatban az imperialista állami beavatkozás fokozódása tényleg bekövetkezett; ez azonban a jogok messzemenő korlátozásával járt együtt. A pozitivisták jogbölcselet képviselői végeredményben az imperializmus ideológiai segítőinek bizonyultak.

IV.

Az elmondottak a magyarországi pozitivisták jogbölcseletnek a statikáját igyekeztek megadni, röviden jellemezve ennek az iránynak lényegét, főbb tételeit. A kép teljességéért meg kell most nézni a magyar pozitivisták jogbölcselet dinamikáját, mégpedig két vonatkozásban is: egyrészt hogyan alakult, fejlődött ez az irány, ez az »iskola«, hogyan helyezkedett el a fejlődés vonalán, a múlt és a jövő viszonylatában, — másrészt milyen hatást és ellenhatást váltott ki?

Pulszky Ágost működésében főleg a burzsoá tudományosság jelszavának bevezetése s egyelőre még liberális elvek hirdetése útján mutatkozott meg — ha nem is túl éles — szembefordulása a feudális maradványokkal, a feudális tudománnyal és közéleti viszonyokkal. Bár Pulszky nem győzte hangoztatni, hogy törekvései kizárólag tudományosak, tudományos irányának különösen Pikler Gyula által élesebben és határozottabban levont következtetései kétségtelenül politikai visszhangot is kaptak. Maga Pulszky elnökévé lett a századforduló idején a Társadalomtudományi Társaságnak, amely akkor ugyan még Concha Győzőtől és Balogh Jenőtől a polgári radikálisokig mindenkit összefogott, de ez a Társaság mégis csak a társadalmi fejlődés, a haladás jelszavát hirdette s keretévé vált egyideig mindazoknak, akik később az egymással szembenálló táborokba kerültek. Pikler Gyula Pulszkynál világosabban és egyértelműbben fejezte ki a pozitivisták jogbölcselet álláspontját a feudális múlttal szemben. Ennek során mindenekelőtt relativizálni igyekezett az olyan fogalmak »szentségét«, mint a nemzet, az állam, a szentkorona, a vallás. Tagadta, hogy a vallásnak bármi köze is lehet a joghoz. A népakarat képviseléről, a népképviseléről úgy beszél, mint valami megtévesztésre alkalmas meséről; a népszuverénitással szemben megállapítja, hogy a képviselők nem a népet képviselik; »a törvényhozók legnagyobb része — írja — csak családi és baráti összeköttetéseknek és vagyoni viszonyainak köszöni törvényhozói tisztét« (Bevezető, 144—145. o.). Nem igaz az, mondja, hogy hivatalnokoknak a legérdemesebbeket nevezik ki; »csak meg kell nézni azok származását, családi összeköttetését és vagyoni állapotát, akik a tisztí cím- és névtárakban

szerepelnek, hogy kiderüljön, hogy ez a legnagyobb részben mese» (i. h.). Az olyan megjegyzéseire, mint hogy a »nemzeti érzés és (a) lehető legjobb táplálkozás iránti vágy összefügg« (A jog keletkezése, stb. 58. o.), természetesen érzékenyen szisszent fel a hivatalos Magyarország, a konzervatívok, a reakciósök, a klérus, hiszen azokat az eszméket és jelszavakat látták így veszélyben, amelyek mögött kizsákmányoló, elnyomó politikájukat úzták; az ilyen megjegyzések, az ilyen tételeknek egyetemi tanszékről való tanítása megingatja a szentkorona-tant, megrontja a fiatalok lelkét! A reakciósök felháborodása csak fokozódott, amikor Pikler mindinkább tudományos fémjelzőjévé vált a polgári radikálisok politikai síkra is lépő csoportjának és a társadalmi ellentétek kieleveződésének következményeként a Társadalomtudományi Társaságon belül mind élesebbé váló ellentétek során a baloldal mellé állt, a konzervatívok kivonulása után pedig elnöke lett a társaságnak. A legnagyobb felzúdulást azonban kétségtelenül Pikler polgári radikális antiklerikalizmusa okozta. A polgári radikálisok által kezdeményezett és 1907-ben rendezett pécsi szabadtanítási kongresszuson, amelynek központi szereplője Pikler volt, mindjárt bevezető előadásában kikelt az olyan tanítások ellen, amelyek szerint az embereknek más célja is lehetne, mint a földi boldogság. Tiltakozik az olyan nézetek ellen, mintha »az ember rendeltetése az lenne, hogy egy természetfölötti lénynek szolgáljon«: nem fogadhat el olyan álláspontot, »amely . . . egy uras, földi javak után vágyó és szinte hiú természetfölötti lényt koncipiál, akivel szemben az embereknek kötelességük alázasaknak, hódolatteljeseknek, önmegtagadóknak és áldozatkészeknek lenniök«. Az ilyen nézetek, mondja, az emberiség rettegő gyermekkorából származnak; értelemmel, ésszel az ilyen vallásos előítéleteket fel lehet számolni. Szembe kell nézni a létért való küzdelemmel; »semmiképen se várjuk a társadalmi rendnek, az igazságosságnak létrejövetelét a felebaráti szeretettől . . . Azt az ezeréves alkotmányt, amelyről annyit beszélünk, . . . küzdelem hozta létre és nem a felebaráti szeretet« (A pécsi szabadtanítási kongresszus jegyzőkönyve 1907., 54—56. o.). A tudományosság jelszavának meghirdetése a különböző vallásos felfogásokkal szemben, ami egyaránt jellemzője Pulszkynek, Piklernek és Somlónak, a feudális maradványok elleni heves küzdelem, ami már *főként* csak Pikler tevékenységének jellemzője és a — bár polgári korlátok között tartott — heves, támadó, harcós antiklerikalizmus, amely már *egyedül* Piklernek jellemzője, — olyan sajátságai a magyar pozitívista jogbölcseletnek, amelyeket — eltérően elméletüktől és rendszerüktől — haladó elemekként regisztrálhatunk működésükben.

Hogy ezek a haladó elemek a maguk korában mekkora jelentőségűek voltak, azt lemérhetjük azon a visszhangon, amelyet anakidején keltettek. Itt elsősorban Pikler. Gyuláról van szó; ő állott a támadások középpontjában s Pulszkyt, illetőleg Somlót legfeljebb vele együtt emlegették, ha ugyan egyáltalán emlegették. Mindjárt 1892-ben, Pikler első jogbölcseleti munkájának megjelenésekor kétirányból is hangzott el »tudományos« támadás Pikler ellen. A Tudo-

mányos Akadémia közlönyében (Athenaeum, 1892.) Várnai Sándor a reakció álláspontját fejezte ki a már említetteken felül akkor is, amikor megállapította, hogy Pikler tanítása kétszeresen veszélyes és megbontja a jogszolgáltatás erkölcsi alapjait, mert elismeri az ellentétes jogérzeteket, vagyis a törvényekkel szembehelyezkedők jogérzetét is. A klerikális reakció képviselője, Esterházy Sándor kassai jogakadémiai tanár szintén mindjárt 1892-ben tollat ragadott Pikler ellen s támadását később tankönyvében, mely tulajdonképpen nem más, mint maga egészében vitairat a pozitivistákkal szemben, megismételte. Ő is azt kifogásolja, hogy Pikler felmenti a bűnöst, aki jogérzetét követi; »ez az anarchizmus teljessége« — mondja; »Pikler alapján rontja meg a jogtudományt«. De nemcsak Pikler a bűnös; bűnös az egész pozitivisták irány, amely nem ismeri az állam feletti hatalmat és ezzel a »legveszedelmesebb irányba tereli« a szociális kérdés megoldását, mert arra tanítja a szocialistákat, hogy az államhatalom megszerzésével minden hatalmat megszerezhetnek; »ez — mondja — egyértelmű az erőszakra való csábítással; a legveszedelmesebb útmutatás, amit csak adni lehet« (A bölcséleti jogtudomány kézikönyve, Kassa, 1897., 315—316. o.).

A tudományos és kevésbé tudományos vita Pikler körül tovább zajlott. A klerikális reakció egyetemi tüntetést szervezett ellene 1901-ben. A »keresztes ifjak« e tüntetéssével kapcsolatban írta a Huszadik Század: »Ne csodáljuk, ha a társadalomnak ma uralkodó osztályai pozíciójuk biztosítása szempontjából kellemetlennek találják azt a felfedezést, hogy úgy a múlt, mint a jelen csak a társadalom fejlődésének egy stádiuma, amelyet megelőzött volt egy más társadalmi állapot, amelyből . . . az ő kiváltságos helyzetük fejlődött . . . Semmi egyéb tehát ez a részben a tudományosság területére is átvitt harc, mint a reakciónak egy jelensége Eszköz csupán, mellyel a mai uralkodó osztályok védekezni akarnak a társadalom fejlődése ellen, de amellyel azt soha megakadályozni nem fogják« (1901. évf. I. félév, 183—184. o.). Az osztályviszonyok kiéleződésével, az 1905. és 1906. évi események után, a Társadalomtudományi Társaság radikalizálódása s főleg Piklernek pécsi szereplése után a reakció végleg le akart a »piklerizmussal« számolni. A támadás minden síkon megindult ellene. Simon József Sándor »Tudomány-e Pikler Gyula tanítása vagy egyszerűen csak demagógia?« című klerikális röpirata megállapítja, hogy Pikler »Magyarország pénzéért, Magyarország mai szervezete és tudományossága megrontására« hív fel, a »haza ellen« izgat, a »tudatlan tömeget minden eddigi isteni és emberi tekintély ellen lázadóvá . . . teszi«; elmélete »csak szemfényvesztő csalás a tudomány birodalmában«; tanítása »ellentétben áll . . . a krisztusi tanítással«, — és így tovább. A pozitvista jogbölcsélet képviselőjének személyéből »Pikler-ügy« támad, parlamenti interpellációval »Pikler Gyula egyetemi tanár tudományos elfajulásai« ellen. Az interpelláló Markos Gyula pap-képviselő szerint annak, aki ilyen tanokat hirdet, egy kerekével többje vagy kevesebbje van. Pikler megrontja a magyar ifjúság hitét,

erkölceit, »az isten és a haza legszentebb fogalmait cinikus szofizmákkal lesajnálja«. Apponyi Albert kultuszminiszter a parlamenten kívül adott közvetett választ az interpellációra, általánosságban megállapítva, hogy »a tudomány erkölcsi törvényének túllépte már nem is tudomány többé, hanem a tudás technikájával űzött csalfa játék, a tudomány valójának megtagadása.« 1908-ban Jehlicska Ferenc paptanár külön könyvet szentelt Pikler megtámadására s azt természetesen a katolikus egyház kiadója jelenteti meg. Ebben a könyvben a leggaládabb hangon támadja Piklert; miközben elismeri, hogy Piklernek sikerült a fiatalság elég tekintélyes részét megnyernie nézeteinek. A könyvnek semmiféle köze a tudományhoz, még annak látszatát sem képes kelteni; e mű nem egyéb, mint antiszemitizmussal tele mocskolódás. Pikler szerint nemzetellenes; elméletének semita jellege van, mert mindenben csak a hasznot látja és keresi; Pikler nem is értheti meg »a kereszténységre áttérő nemzet lelkületét«. E tanítás, foglalja össze mondanivalóját Jehlicska, destruktív tan; destruálja a családot, mert javasolja a házasság felbontásának megengedését, ami ellentétben áll az egyház tanításaival; destruktív a nemzetre, mert megfosztja azt erkölcsi jellegétől; destruktív az államra és destruktív végül is a vallásra, mert azt »kényelmetlen hatalom«-nak tekinti, amelyet vissza kell szorítani. A belátásos elmélet »állandósított forradalomhoz«, anarchiához vezet; elmélete nem más, mint agitációs eszköz a forradalom érdekében.

Ha figyelembe is vesszük, hogy a klerikális reakció eltúlozta Pikler és a pozitivista jogbölcselet tanításának jelentőségét, mégis kétségtelen, hogy a reakció Piklerben komoly ellenfelet látott; az ellenfél azonban nem annyira a pozitivista jogbölcselet volt, mint inkább az azokat kísérő, azzal összefüggő egyes kritikai megállapítások, egyház-, vallás- és feudalizmusellenes kitételek s hirdetőiknek társadalmi szerepe, társadalmi tevékenysége. Ez a társadalmi szerep és hatás az, amely a magyar fejlődés bizonyos szakaszán haladó elemet jelentett a pozitivista jogbölcseletben és elsősorban Pikler tevékenységében. Ez a jogbölcselet megjelenésének körülményeivel, a tudományosság meghirdetésével, feudalizmus-ellenességével, a klerikalizmussal való szembefordulásával segítette felbontani a reakció egységfrontját s bár hamis társadalmi jelszavakat adott, e jelszavak mégis megmozgatták a tudományos életet, részben a társadalmi életet is és olyan folyamatot indítottak, amelynek során az álláspontok az osztályviszonyoknak megfelelően élesebben kialakultak. Egy ideig pedig az a tudományos színezetű mozgalom, amelynek jelszavát, a társadalomtudományt a pozitivista jogbölcselet fennen hirdette, a reakcióval szemben összefoghatott különböző elemeket, kiknek egy része később visszafordult a reakció felé, más része megrekedett s végül megint más része túljutott e társadalom- és jogbölcseleten, hogy átlátva tételeinek burzsoá kötöttségét, eljusson a munkásmozgalomig, a történelmi materializmusig. A talajnak e fellazításában, megmozgatásában, a társadalmi kérdések felvetésében és napirenden tartásában a pozitivista állam- és jogbölcseletnek is volt bizonyos része s ezt szintén

haladó momentumként könyvelhetjük el, akkor is, ha nyilvánvaló, hogy képviselői jelszavaik meghirdetésének minden következményét nem is tudták előre és nem is akarták.

V.

Ha a pozitivista állam- és jogbölcseletnek elméleti reakcióssága ellenére voltak is a sajátos magyar fejlődésből, az elmaradt tudományos életből folyóan bizonyos haladó elemei visszafelé, a múltat illetően és ha ezek az elemek láttathatták is velünk ezt az irányt egyideig és tévesen a maga egészében haladónak, — az események arra vezették, hogy miként tudományos elméletében, úgy társadalmi szerepében is mindinkább a reakciós elemek kerüljenek előtérbe.

Már Pulszkynál látható, hogy a társadalmi kérdések megoldását »a jövő nagykeretű gazdasági társadalmától«, vagyis a kapitalista világpiac megteremtésétől várja; ennek jeleit fedezi fel az idegenek jogainak elismerésében, a nemzetközi magánjog kifejlődésében, a nemzetközileg is szabályozás alá kerülő büntetőjogban és szerzői jogban, a közlekedésre vonatkozó nemzetközi megállapodásokban, — mindazokban a törekvésekben, amelyek »világpolgáriás jellegű törvényekben« kifejezést nyernek; ugyanezt látja kifejeződni a »socialisztikus« mozgalmakban (A jog- és állambölcselet alaptanai, 142. o.). Piklernél a társadalmi kérdések imperialista megoldási kísérleteinek szociális intézkedéseként való beállítása még élesebb. A kapitalizmus ellentmondásait megoldhatónak tartja, ha a termelők feltárják »termelési módjaikat«, azaz üzleti titkaikat, ha a magángazdaság helyett »szabatosan szervezett közgazdaságot« teremtenek, ha fokozzák az állami kényszer körét; »a jog fejlődése — mondja — abban az irányban halad, hogy az emberi viselet minden részének helyességét, jóságát állami kényszer is biztosítsa« (A jog keletkezése stb. 226. o.). A szükségletek központosított megállapításának, a foglalkozási ágak központi meghatározásának, a kereskedelmi kockázat megszüntetésének jelszavai mellett megtalálható Pikler művében a népesedés korlátozásának malthuziánus alap gondolata is; »az emberiség végső és kielégítő állapota nem lehet, hogy a túlnépességet és a tehetségtelenek és lusták nagy tömegét a világra jönni és azután szenvedni és elpusztulni hagyja« (i. m. 264. o.). Ezért küzdeni kell a túlnépésedés veszélye ellen csakúgy, mint a legmagasabb műveltségi fokot elérők nagy száma ellen, más szóval védeni kell az uralkodó osztály műveltségi monopóliumát. Az imperializmus felfogása csendül ki szavaiból, amikor a szabadságjogokról szóló elméletet, mint történelmileg meghaladott elméletet félretételre ítéli, mint olyat, amelyre már nincs szükség; egyébként is »a szóbanforgó jogokról azt sem lehet mondani, hogy azok gyakorlása nagyon megfelel az ember hajlamainak és hogy korlátozásuk nagyon fájdalmas volna« (i. m. 131. o.). A szabadságjogokra vonatkozó elméletéről azt írja, hogy az »oly elmélet, amelyhez senki hű nem maradhat, azok sem, akik hirdetik; olyan elmélet, amely a maga alkalmiságának és jelentéktelenségének

bélyegét homlokán hordja» (i. m. 133. o.). Hirdetni kell tehát, tanítja Pikler, hogy a szabadságjogokról szóló elmélet helytelen s az üres beszédnél nem egyéb. A mindent átfogó, mindent korlátok közé szorító, szociálisnak álcázott imperialista állam jelszavai ezek, amelyek Piklernél — különösen későbbi munkáiban — megjelennek. Lényegében s még nagyobb méretekben hasonló gondolatokat találhatunk Somló Bódognál is, kinek az állami beavatkozásról írt művét már említettem.

Az egyre égetőbben jelentkező társadalmi problémák imperialista megoldási módja mellett mindinkább nyilvánvalóvá válik, hogy a pozitivista jogbölcselet a feudalizmus elleni küzdelem helyett a főfeladatnak a történelmi materializmustól való elzárkózást tartja. Ez az állásfoglalás világosan napvilágra hozza a pozitivista jogbölcselet osztály-jellegét, művelőinek osztály-kötöttségét s mit sem változtat ezen az, ha a munkásosztály forradalmi elméletének és mozgalmának bírálata mellett barátságos szavakat is találunk műveikben a munkásosztály irányában. A pozitivista jogbölcseletet legfeljebb a reformista, szociáldemokrata vezetők hirdethették szocialista elméletnek, akik egyébként elfogadták a polgári radikálisoknak álláspontját arról, hogy Magyarországon a feladat — idézem — »nem a szocializmus világrendjének megvalósítása, hanem a magyar jogállam és ipari kapitalizmus alapjainak lerakása« (Huszdik Század, 1910. I. félév, 18. o.). Jellemző, hogy a pécsi szabadtanítási kongresszuson egyik felszólaló a következőket mondotta: »Szociáldemokrata vagyok, nem is kellene tehát itt hangoztatnom, hogy én Pikler tanár úr módszerét fogadom el, mert hisz ez természetes«. A szociáldemokrata vezetőket nem zavarta, hogy Pikler szembenállt a történelmi materializmussal és ennek gyakran hangot is adott. 1910-ben, összefoglalva ellenérveit a történelmi materializmussal szemben, nyíltan színt vall a pragmatizmus mellett. Tagadja, hogy az intézmények változásának okaira a marxizmus választ tudna adni. Erre Pikler szerint nem is lehet egyértelmű választ adni, mert ha az emberek nézetei a termelési mód változásával módosulnak is, a termelési mód változása nem ad választ a nézetek változásának *irányára*: erre állítólag csak a belátásos elmélet képes. Az emberek változott nézetei ugyanis kétirányúak lehetnek; célszerűségi belátásuk lehet helyes is, a termelési mód változásának megfelelő, — de lehet helytelen is, a termelési mód változásával ellentétes is. Az emberek tehát tévedhetnek is. A nézetek, az ideológia keletkezésére ezért nem lehet egyértelmű választ adni; a nézetek létrejöttének folyamata tudományosan megközelíthetetlen, szubjektív lélektani folyamat. Ez az agnosztikus, idealista álláspont Pikler végső válasza a történelmi materializmusra.

Ha Pikler a történelmi materializmussal könyveiben túlsokat nem is foglalkozik, Somló könyvében hosszan tárgyalja s minduntalan vitába próbál szállni Marxszal és Engelsszel. Úgynevezett bírálata miben sem különbözik a szokványos burzsoá okfejtésektől; a marxizmus szerinte is »egyezdalú«, »az egész szellemi életet a gazdálkodás járulékos jelenségének tekinti. Ez hiba« —

jegyzi meg ; az ismeretek a gazdálkodás mellett önállóan is számbajövő tényezők. Somló az újkantiánus Stammeler nyomán jár már 1906-ban és gondolkodás nélkül átveszi tőle is, de másoktól is mindazokat a lapos érveket, amelyeket a marxizmussal szemben felhoznak ; így hosszan fejtegeti, hogy mekkora a jog meghatározó szerepe a gazdaságot illetően. Egy meghamisított, vulgarizált marxizmusnak — látszólag szenvtelenül — a marxizmus ellenségei által adott hamis okfejtések mellé helyezése világosan mutatja, mennyire lehet »objektív« a burzsoá objektivizmus.

VI.

Az 1908—1910-es esztendőkkal a magyar pozitivisták jogbölcselet ideje lejárt. Az optimizmusnak, amely a feltörő burzsoázia egyes radikális képviselőit fűtötte, vége ; kiderült, hogy a törvényhozásnak, az »igazságosabb« jog megteremtésének nem a jogbölcselet a tudománya, mint Pikler hitte. Kitűnt, hogy a burzsoázia létét nem a feudális maradványok, nem a vele összefonódott nagybirtok veszélyezteteti, hanem a feltörő munkásság forradalmi megmozdulásai ; kitűnt, hogy még a legenyhébb és imperialista színezetű reform-gondolatok meghirdetése is sok az imperializmusnak ; kitűnt, hogy a küzdelemnek a munkásosztály és forradalmi elmélete ellen kell irányulnia ; kitűnt, hogy olyan jogbölcseletre van a burzsoáziának szüksége, amely érdekeit közvetlenebbül és kevésbé veszélyes módon szolgálja. 1908-ban megjelent Budapesten Stammeler Rudolf és meghirdette nálunk is a Somló Bódog által már előzetesen is erősen felkarolt elméletét a helyes jogról ; ez az újkantiánus jogbölcselet messzire elvitte a jogászokat a társadalmi kérdésektől és biztosította, hogy egy filozófiai színezetű, spekulatív, idealista jogbölcselet váltsa fel a »természettudományos« gondolkodást, a pozitív tudományosság jelszavát. Stammeler egyébként Budapesten kifejtette, hogy újkantiánus filozófiájának gyakorlati alkalmazása a szabadjogi mozgalom is. Ez a szabadjogi mozgalom kezdetben, Magnaud bíró tevékenységében valamiféle »szociális« mozgalomnak mutatkozott, amely a csavargással és a koldulással szemben liberális büntetőjogi gyakorlatot eredményezett s amelyet jellemző módon a Társadalomtudományi Társaság polgári radikálisai is valami haladó mozgalomnak tartottak, — eredményeiben azonban a burzsoá törvényesség félretételét és végül is a fasiszta önkénynek a »helyes jogról« szóló újkantiánus jogbölcselet által is megalapozott ideológiáját jelentette. Az imperializmusnak ilyen elméletekre, ilyen irányokra volt mindinkább szüksége s a pozitivisták jogbölcseletnek magyar képviselői átengedték a teret ezeknek az elméleteknek. Maga Somló Bódog volt az, aki saját személyében átvezette a pozitivisták jogbölcseletét az újkantiánus felfogás, a »helyes jogról« szóló elméletek vizére.

A pozitivisták jogbölcselet, mint meghatározott burzsoá tudományos irányzat, 1908—1910. körül lezárult ; haladó elemeinél fogva gyakran volt a későbbiekben kitéve a reakció támadásainak s ugyanezen haladó elemek miatt

gyakran tévesztette meg a haladás képviselőit is ; ideje, hogy a magyar jogtudomány megkezdje szerepének felmérését és megkísérelje helyes értékelését.

Egyébként az, hogy a magyar pozitivistá jogbölcseletnek, mint jogbölcseleti iránynak nálunk végeszakadt, távolról sem jelentette egyben azt is, hogy végeszakadt a pozitivistá jogbölcseletre jellemző agnoszticizmusnak, idealista felfogásnak és a pozitivistá módszereknek a jogtudomány körében ; ezeket az elemeket természetesen megtalálhatjuk a pozitívizmus további elemeivel, így a kozmopolitizmussal gazdagodva a burzsoá jogtudomány későbbi művelőinél is. Sőt e pozitivistá jogfelfogás káros örökségét a burzsoá objektívizmusra való hajlamosságban, bizonyos burzsoá jogszociológiai beállítottságban, a marx-lenini történeti és dialektikus módszer elhanyagolásában és ezzel szemben a pozitivistá jogtudományi módszer alkalmazásában, a filozófiai alapkérdések háttérbe szorításában, a teljesen még fel nem számolt pszichológizmusban részben még ma is érezzük. A burzsoá pozitivistá jogbölcseletről alkotandó helyes értékelésből kiindulva, el kell jutnunk oda, hogy a jogi gondolkodásunkban meglévő e maradványokat teljesen felszámoljuk. A magyar pozitivistá jogbölcselet bírálata e feladatnak csak kezdő lépése.